

Terug naar thuis

AUTEUR ANNELIEK LUGTENBERG FOTOGRAFIE BROWN BROTHERS & PEDRO SIMÕES

leren werden de 'zwarten van Europa' genoemd vanwege hun hachelijke sociaal-economische positie. Tegenwoordig kent Ierland echter economische voorspoed en is het land veranderd van een emigratie- in een immigratieland. Terugkerende Ieren vormen de grootste groep 'nieuwkomers'.

Academische debatten over migratie, het belang van territorium en nationale identiteit in relatie tot gevoelens van thuis en zich thuis voelen hebben de afgelopen decennia een belangrijke verandering doorgemaakt. Was eerder het territorium van de natiestaat, waar men geboren en getogen was, onlosmakelijk verbonden met thuisgevoel, sinds de jaren negentig is men de betekenis hiervan gaan bevragen en wordt het territorium van de natie-staat niet langer per definitie als de (enige) plaats waar men thuisgevoel beleeft beschouwd. Deze materie krijgt recentelijk veel sociaal-wetenschappelijke aandacht. Veel onderzoekers richten zich op de beleving van thuis, gevoelens van in- en uitslui-

ting en hieraan gerelateerde identificaties van migranten waarin de zuid-noordrelatie centraal staat. In mijn onderzoek heb ik mijn aandacht echter gevestigd op anderzootige migranten, die veelal een noord-noord- of west-westtraject kennen: Ierse remigranten.

Keltische tijger en influx

Het slechts vier miljoen inwoners tellende Ierland mag zich tegenwoordig het rijkste land van Europa noemen en wordt op wereldschaal alleen voorgegaan door Japan. Door de tijgerachtige economie, die vooral aan het lidmaatschap van de Europese Unie wordt toegeschreven, is Ierlands imago van armoede en achtergesteldheid als sneeuw voor de zon verdwenen. Een van de belangrijkste gevolgen is dat Ierland van emigratieland een immigratieland is geworden. Mede door een liberaal migratiebeleid heeft dit ertoe geleid dat het van oudsher katholieke, blanke Ierland nu zijn

– hun land van begrensde mogelijkheden verlieten en sinds een jaar of vijftien terugkeren.

De Ierse hoofdstad Dublin was het toneel van mijn veldonderzoek. Via de nationale repatriëringsorganisatie Safe Home Programme, maar vooral door participerende observatie ben ik daar in contact gekomen met twaalf inmiddels oudere remigranten. Tijdens verschillende ontmoetingen bij hen thuis legde ik aan de hand van de 'life history'-methode gedetailleerde levensgeschiedenissen van hen vast. Het doel was inzicht te krijgen in hun migratietraject, in het bijzonder in relatie tot thuisgevoelens – al dan niet samenhangend met gevoelens van geluk. In dit artikel zal duidelijk worden hoe mijn informanten de verschillende fasen in hun migratiegeschiedenis in hun herinnering en ten tijde van onze gesprekken beleefden.

Iedereen vertrok

Mijn informanten, vijf vrouwen en zeven mannen, waren op het moment dat ik ze ontmoette gemiddeld 66. Op twee na waren ze geboren en getogen Dubliners, opgegroeid in een arbeiders- of middenklasse milieu en niet- of laaggeschoold. Hun migratietraject leidde vanuit Dublin meestal naar Engeland en weer terug. Een paar informanten vertrokken onder meer naar de Verenigde Staten, een enkeling naar Zuid-Afrika en één informant woonde gedurende 31 jaar in nagenoeg elk Engelstalig westers land ter wereld. De leeftijden bij hun vertrek tussen 1949 en 1975 varieerden van 16 tot 37 jaar. Vijf informanten vertrokken tussen 1964 en 1994 een tweede keer. Zij waren toen 18 tot 50 jaar oud. Eén informant vertrok driemaal en was bij de derde keer, in 1978, 39 jaar.

Alvorens in te gaan op de vertrekredenen van mijn informanten is het belangrijk stil te staan bij het feit dat emigratie vanuit Ierland lange tijd aan de orde van de dag was. Deze emigratiecultuur was voortgekomen uit een geschiedenis van langdurige econo-

Het beeld van vertrek uit economische nood doet deze gremigreerde Ieren geen recht.

opwachting maakt als moderne multiculturele samenleving. Migrantengroepen uit verschillende Afrikaanse en Oost-Europese landen krijgen toegang tot het 'Emerald Isle', maar de grootste groep 'nieuwkomers' bestaat uit oudgedienden. Dat wil zeggen: Ieren die eerder – en in sommige tijden massaal

mische stagnatie. Weggaan was voor veel informanten daardoor eerder de norm dan blijven, en derhalve kwamen velen bewust of onbewust relatief gemakkelijk tot hun vertrekbesluit.

Het economische migratiemotief, dat de meeste Ieren ertoe 'dwong' naar de Verenigde Staten en meer recent naar Engeland uit te wijken, domineert in veel (wetenschappelijke) bronnen. Hoewel zaken als weinig werk en lage lonen door sommige informanten wel werden genoemd, noemden zij dergelijke 'push'-factoren zelden als enige of als hoofdmotief voor vertrek. Meestal werden zij getrokken door 'het avontuur', 'de wereld' en modernere levensstijlen. Vrijwel iedereen had gedifferentieerde vertrekmotieven, en meestal was de pullfactor doorslaggevend.

Het beeld van Ieren wier vertrek uit economische nood geboren was, is voor mijn informanten dus in het gunstigste geval incompleet. Bovendien voelde slechts één informant zich destijds gedwongen tot vertrek. De vaak veronderstelde dwang tot emigratie doet de ervaring van de twaalf overwegend vrijwillig vertrokken informanten dus geen recht. Wel dient er reke-

Ellis Island, New York.

ning te worden gehouden met de mogelijke invloed van het feit dat sommige studies waaruit het stereotype naar voren komt, verricht zijn onder emigranten die zich in een andere fase van hun migratietraject

“Ga weg als je nog jong bent, maar kom dan weer naar huis. Dat is mijn advies.”

bevonden dan mijn geremigreerde informanten.

De mythe van de terugkeer

Een andere gedachte die domineert in studies over emigranten en die gekoppeld is aan de veronderstelling van gedwongen vertrek, is dat Ierse emigranten een rotleven hadden in met name Engeland. Dat zou komen doordat de van het platteland

afkomstige stereotypische Ierse emigrant laaggeschoold was, weinig verdiende, slecht behuisd was, een zwakke gezondheid kende, sociaal achtergesteld was en ten prooi viel aan discriminatie. Van een thuisgevoel was onder dergelijke omstandigheden nauwelijks sprake.

Ondanks overeenkomsten tussen dit stereotype en mijn informanten, heeft het merendeel van de mensen die ik sprak buiten Ierland een prima leven gehad. Het ontbreken van dwang tot vertrek lijkt een plausibele verklaring voor dit grote verschil in beleving. Een andere mogelijkheid is dat het reeds terug zijn heeft geleid tot veranderingen in hun beleving van vroegere tijden. Dat is alleen niet te achterhalen. Wat wel na te gaan valt, is of er een verband bestaat tussen als vrijwillig ervaren vertrek en gevoelens van thuis en geluk buiten Ierland.

Laat ik daartoe eerst toelichten wat ik onder 'thuis' versta. Het concept thuis laat zich niet gemakkelijk eenduidig concreet definiëren, maar de Zweedse antropoloog Ulf Hannerz is erin geslaagd er een generaliseerde invulling aan te geven. Bondig samengevat is thuis volgens hem een niet al te grote fysieke ruimte die men op verschillende niveaus als zijn broekzak kent, omdat men daar lange tijd en voortdurend

in beweegt. Hierdoor kan zich een gevoel van thuis ontwikkelen. In die ruimte heeft men langlopende face-to-face-relaties met mensen met wie men een sterke emotionele band heeft, die Hannerz 'significant others' noemt. Daarnaast is thuis een lichamelijke en zintuiglijke ervaring.

Als ik mijn informanten vroeg waaraan zij dachten als ik thuis zei, noemden zij stuk voor stuk Dublin en vrijwel altijd familie. Hiermee reduceerden zij alle facetten van thuis die Hannerz onderscheidt tot slechts twee woorden: Dublin staat voor de fysieke ruimte waarin zij zich als een vis in het water voelen, omdat zij de stad waar zij geboren en getogen zijn zo goed kennen, en familie staat voor de relaties met 'significant others'. Hannerz' veralgemeniseerde thuisdefinitie blijkt de ervaring van mijn informanten dus goed in te kaderen.

De informanten die met hun 'significant others' buiten Ierland woonden, legden bij het benoemen van thuis nadruk op Dublin. Wie zonder 'significant others' in den vreemde leefde, benadrukte het belang van Dublin in hun thuisbeleving, mede omdat zijn 'significant others' zich daar bevonden. We kunnen stellen dat Dublin blijkbaar van groter belang was dan familie in de thuisbeleving ten tijde van het buitenlandverblijf. De twee componenten zijn echter bij de meeste informanten onlosmakelijk

met elkaar verbonden voor de beleving van het 'pure' thuisgevoel.

Betekent het feit dat thuis voor mijn informanten zo nauw samenhangt met Dublin per se dat zij buiten Ierland geen thuisgevoel hadden? Meestal wel. Slechts twee informanten gaven aan zich wél thuis te hebben gevoeld op de bestemming van hun keuze. En tóch waren de meesten naar eigen zeggen overwegend gelukkig geweest gedurende hun uitlandige jaren. Hoe is dat te verklaren? Gaat het dan te ver om te veronderstellen dat een thuis – in welke vorm dan ook – voor ieder mens een primaire levensbehoefte is en dat het gevoel onthecht te zijn optreedt wanneer men zich ergens niet thuisvoelt? En daaruit volgend: gaat de beleving van thuis- en geluksgevoelens niet bij iedereen hand in hand?

In de verhalen van mijn informanten vielen drie strategieën op die zij hanteerden om het ontberende thuisgevoel terug te vinden of te compenseren. Ten eerste het op zoek gaan naar iets wat thuis zo goed mogelijk evenaarde, wat vorm kreeg in de Ierse gemeenschap ter plekke. Een tweede manier om thuis te (her)vinden was simpelweg het daarnaar terugkeren. Enkele informanten hadden last van heimwee. In de derde en tevens meest gehanteerde strategie staat het 'myth of return'-concept centraal. Het gaat dan om de (nog) onvervulde wens of

verwachting van de migrant om terug te keren naar het land van herkomst.

Israel noemt dit concept in potentie beledigend, omdat het een romantische waanvoorstelling impliceert. Toch zal er ten minste wel een kern van waarheid zitten in de wereldwijd vertelde mythische succesverhalen over terugkeer, want anders zou remigratie vanzelf stoppen. Volgens Dahya fungeert de mythe als bindende kracht bij het in stand houden van verwantschaps- en gemeenschapsbanden. Zij heeft dus een symbolische waarde die de realiteit van het al dan niet terugkeren overstijgt. Bovendien onderstreept Al-Rasheed het functionele aspect van deze mythe door te stellen dat het de migrant de mogelijkheid biedt assimilatie in het gastland uit te stellen. Het meest fundamentele aspect van het mythemechanisme is echter de (suggestie van) tijdelijkheid van uitlandigheid. En voor vrijwel alle informanten geldt dat zij te allen tijde van plan zijn geweest en gebleven om terug te keren naar hun vaderland op een door hen gekozen moment. Bij het merendeel van mijn informanten ontbrak een thuisgevoel, maar gevoelens van ontheemding hadden zij evenmin. Omdat zij er zeker van waren ooit te zullen terugkeren naar hun thuisland Ierland, hebben zij nooit gezocht naar een alternatief thuis. Hun thuis in Dublin in hun hoofd volstond

én was een cruciale voorwaarde om er met een gerust hart vandaan te kunnen zijn. De terugkeermythe heeft dus ook mijn informanten jarenlang trouwe dienst bezwen. Bovendien bleek hun als vrijwillig ervaren vertrek gekoppeld te zijn aan het gevoel ook vrij te zijn in hun keuze om al dan niet terug te keren. Dit betekent dat er in het geval van mijn informanten wél een verband bestaat tussen ervaren vrijwilligheid en geluk, maar niet noodzakelijkerwijs tussen vrijwilligheid en thuisgevoelens buiten Ierland. En in principe gaan thuis- en geluksgevoelens voor hen wel samen, maar was het zich in gedachten thuis weten voldoende voor geluksgevoelens 'buitenshuis'.

De mythe voorbij

De terugkeermythe kan een sterk mechanisme zijn dat mensen laat blijven waar ze zijn, buiten hun herkomstland. Om deze en andere redenen besluiten verreweg de meeste Ieren niet terug te keren naar Ierland, getuige de vier miljoen Ieren in Ierland en grofweg zeventig miljoen mensen die zich op hun Ierse afkomst beroepen daarbuiten. Sommigen verliezen het verlangen naar of het vertrouwen in terugkeer en gaan op die manier de mythe voorbij. Mijn informanten gingen hem voorbij door wél terug te keren. Waarom?

Het aantal jaren dat mijn informanten buiten Ierland hadden geleefd, loopt uiteen van een tot 43 jaar. Ook hun leeftijd bij definitieve terugkeer varieerde sterk: van 21 tot 66 jaar, evenals hun terugkeerjaar: tussen 1962 en 2005. Hun terugkeermotieven verschilden eveneens. Zij keerden terug na een echtscheiding, om te trouwen, om een gezin te stichten, om de wens van een Ierse partner om in Ierland te sterven te vervullen en omdat zij hun familie, hun vaderland en, specifieker, hun geboortestad Dublin misten. Bij vertrek had veelal een zekere zelfgerichtheid centraal gestaan in het verlangen hun horizon te verbreden en zich als individu te ontplooiën. Ten tijde van terugkeer was voor het geluk van mijn informanten het intieme van thuis veel belangrijker geworden.

In de literatuur wordt vaak verondersteld dat oudere remigranten grote moeite hebben te reïntegreren. Niets bleek minder waar in het geval van mijn informanten. Zij gaven aan dat het al snel leek alsof ze nooit waren weg geweest. De ondervonden obstakels waren meestal van praktische en niet van emotionele aard. Het viel sommigen niet mee om werk en woonruimte te vin-

den, maar thuis voelden zij zich direct. Het maakte niet uit waarvandaan zij terugkeerden, of dat na een of 43 jaar was en of zij nog relatief jong of al ouder waren. De grootste succesfactor bleek het onderhouden van positieve contacten, vooral met familieleden, tijdens de uitlandige periode(s).

Blijf waar je bent

De meest opvallende boodschap die uit dit verhaal naar voren komt, is wellicht dat het verlaten van huis en haard, elders een leven opbouwen, opnieuw alles achterlaten en als een veranderd mens terugkeren naar eveneens veranderde geboorteplaats – en dit alles soms bij herhaling – helemaal niet zo ingrijpend hoeft te zijn. Toch schuilt er ook een zekere tragiek in de migratieverhalen van mijn informanten, vooral in het besef van het belang van thuis of in de soms hoge prijs die betaald werd voor het verkrijgen van dit besef. Illustratief is het advies van een vrouwelijke informant: "Emigreer niet. Want je raakt het contact met je familie kwijt, en zij zijn heel erg belangrijk. Dus als je iets wilt, doe het dan als je nog jong bent en ga dan weer naar huis. Dat is mijn advies. (...) Je groeit namelijk uit elkaar. Je dagelijks leven heeft niets meer met dat van hen te maken. (...) In het begin is er niets aan de hand. Alles is nieuws, in brieven en e-mail en zo. Maar na een tijdje raak je verder van elkaar verwijderd en heb je niet meer dezelfde band met elkaar als vroeger... (...) Dus vertrek als je nog jong bent en kom terug. (...) Ga terug naar je thuis, naar je familie, naar je wortels. Emigreer niet. Het is triest, triest, triest om te emigreren. [Ze zwijgt, richt haar ogen naar de grond en kijkt me dan weer aan.] Begrijp je?" Meerdere van mijn informanten hadden zich vertwijfeld afgevraagd of het wel zo'n goede keuze was geweest om hun stad en land te verlaten, en geen van hen zal ooit opnieuw zijn koffers pakken. Na terugkeer en naarmate de leeftijd vordert, blijken ze van hun rusteloosheid genezen. Het dringende advies niet te emigreren kreeg ik van iemand die dat zelf wel deed. En juist door het wel te doen en weer terug te keren, weet zij – en anderen met haar – nu zo goed wat ze in Ierland heeft, weet ze zo goed hoeveel het betekent om daar te zijn waar je kent en gekend wordt, kortom: hoe belangrijk het is om thuis te zijn.

Anneliek Lugtenberg (anneliekl@gmail.com) is afgestudeerd aan de Universiteit Utrecht cultureel antropoloog. Bovenstaand artikel is gebaseerd op haar masterthesis 'Pure Paddy's: verhalen over home, belonging en Irishness van oudere Dublinse returnees' (2006).

Literatuurselectie

- Al-Rasheed, M. (1994) The myth of return: Iraqi Arab and Assyrian refugees in London. *Journal of Refugee Studies* 7, 2-3, pp.199-219.
- Dahya, B. (1973) Pakistanis in Britain: transients or settlers? *Race* 13, 3, pp.241-77.
- Gmelch, G. (1986) The re-adjustment of returned emigrants in the West of Ireland. In: R. King (ed.) *Return migration and regional economic problems*. Londen: Croom Helm.
- Hannerz, U. (2002) Where we are and who we want to be. In: U. Hedetoft & M. Hjort (eds.) *The postnational self: belonging and identity*. University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Hedetoft, U. & M. Hjort (2002) Introduction. In: U. Hedetoft & M. Hjort (eds.) *The postnational self: belonging and identity*. University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Israel, M. (2002) South African war resisters and the ideologies of return from exile. *Journal of Refugee Studies* 13, 1, pp.26-42.
- Leavey, G., Sembhi, S. & G. Livingston (2004) Older Irish migrants living in London: identity, loss and return. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30, 4, pp.763-79.
- McGrath, F. (1991) The economic, social and cultural impacts of return migration to Achill Island. In: R. King (ed.) *Contemporary Irish migration*. Dublin: Geographical Society of Ireland.
- Winston, N. (2002) The return of older Irish migrants: an assessment of needs and issues. Irish Episcopal Commission for Emigrants & The Department of Social, Community and Family Affairs.